

האלה ענת: שירי עלילה כנעניים מתקופת האבות

מאת דוד פלוסר

סידרם ותרגמם מלשון אוגרית לעברית עם פירוש ומבוא משה דוד קאסוטו. מוסד ביאליק (בהשתתפות ועד הלשון העברית), ירושלים תשי"א, 112 עמ', 5 לוחות

שמית השייכת כנראה ללשונות הכנעניות. זמן כתיבתם של הלוחות הכוללים את הטכסטים הספרותיים הוא כנראה המחצית הראשונה של המאה ה"ד לפני סה"נ, אולם השירים אפשר שחיברו אותם קודם לכן. רשאים אנו איפוא לומר: נתגלו שירים כנעניים מתקופת האבות.

לשיר 'עלילת בעל' חשיבות מרכזית לא רק בשביל החוקר בן זמננו, אלא גם בשביל אנשי אוגרית עצמם, כי הוא קובע מה הם הכוחות השולטים בעולם וכיצד נתהווה שלטונם. תפקידו היה באוגרית כתפקיד האפוס של הסידוס 'תיאוגוניה' אצל היוונים. מתוך תוכן העלילה אנו מסיקים כי הבעיה היתה כמו באפוס של הסידוס: מי הם האלים השולטים בעולם, כיצד מחולק העולם ביניהם ובאיזו דרך נתהווה מצב זה.

אם נקבל את השערתו של הפרופ' קאסוטו, המתקבלת מאד על הדעת, הרי האפוס האוגריתי 'עלילת בעל' פתח בסיפור ידוע גם מתוך הספרות היוונית: שלשת בני 'אל' — המקביל לקרונוס היווני — הדיחו את אביהם וחילקו ביניהם את השלטון על העולם; בעל (המקביל לזיאוס) קיבל את השלטון בשמים, מות (מקביל להאדס) היה לאדון השאול ואח אחר ל'שר-שליים' (מקביל לפוסידון). בין האחים פרצה מלחמה; מות ושר-שליים נלחמו בבעל, ומות הורידו שאולה. ואולם לבעל קם בעל-ברית נאמן בדמות אחותו 'הבתולה ענת', גיבורה ואשת חיל שנלחמת בשצף קצף במות ושר-שליים ומנצחת אותם. בעל קם לתחייה, ולאחר קרב מכריע מכיר מות "שבעל הוא המולך על הכל".

כרגיל בשאר האגדות, כן זכתה גם 'עלילת בעל' לפירושים המחפשים בה מושגים מיסטיים מעורפלים. בצדק מתנגד פרופ' קאסוטו לפירושים מסוג זה: "בזמן ששנכתבו העלילות האוגריות כבר עברו ימי התקופה הטרום-הגיונית, ואף-על-פי שעדיין לא נקבעו

זה עתה יצא לאור ע"י מוסד ביאליק בהשתתפות ועד הלשון העברית הספר 'האלה ענת' הכולל קטעים מן האפוס הכנעני הקדום 'עלילת בעל'. קטעים אלה נותרו גמו לעברית ונתפרשו כאן ע"י הפרופ' קאסוטו, החוקר המפורסם בספרות האוגריתית בצירוף מבוא כללי לספרות קדומה זו. חלק גדול של האפוס 'עלילת בעל' פורסם כבר בעברית ע"י ח. א. גינזברג בשנת תרצ"ו. אבל כל מי שיעיין בשני הספרים גם יחד, עד מהרה ייווכח לדעת מה התקדמה בינתיים החקירה בתחום זה, ובמידה רבה בזכות עבודתו של פרופ' קאסוטו זה גופו; ויצטער על כך שהקטעים הראשונים לא נתפרשו סמו שנית על ידיו ושלא העביר קולמוסו עליהם. המבוא מכניס את הקורא לעולמה של הספרות האוגריתית בכלל ויש בו פרק חשוב מאוד על הקשר הלשוני האמיץ שבין הספרות האוגריתית והספרות המקראית. בסקירה הכללית על 'עלילת בעל' ימצא הקורא את תמצית האגדות על האלים שנשתמרו בכתבים האוגריתיים ואת ההשערות העיקריות ביחס לאותם חלקי 'עלילת בעל' שלא נשתמרו, וכן ההקבלות שבין עלילות האלים האוגריתיים לבין המיתוסים היווניים. מתוך כך מתבררות לנו הנקודות המרכזיות ביותר בחשיבותן בתגלית של התרבות האוגריתית והן (א) קיומה של ספרות כנענית בתקופה שלפני הופעת עם ישראל ואשר הספרות המקראית שלו שאבה מאוצרה הלשוני; (ב) בספרות זו מצויים כבר יסודות של אותם המיתוסיים המהווים את המסגרת של הדת היוונית הקדומה. התגלית של התרבות האוגריתית הרחיבה את האופק ההיסטורי שלנו והראתה בעליל, כי הן התרבות העברית והן התרבות היוונית יש להן מקורות קדומים שלא היו ידועים עד כה.

שרידי העיר אוגרית בצפון-סוריה נתגלו בשנת 1928 והחפירות נמשכות שם עד היום הזה. הלוחות כתובים בכתב-יתדות אלפביתי בלשון אוגרית — לשון

באופן עיוני כללי המחשבה ההגיונית, בכל זאת הגיעו בדרך אמפירית בני אדם המשכילים (ומשוררי אוג'רית היו בוודאי מן המשכילים) לידי מהלך מחשבה שהיה בעיקרו הגיוני.

מצד אחר, אין לפרש את העלילה כסיפור אלגורי המבטא רעיונות מופשטים על המלחמה בין החיים וה-מות. האוגריתיים לא שאלו "מה היחס בין החיים וה-מות?", כי אם שאלו: "מה הם המאורעות שקדמו ושכתוצאה מהם הגיע העולם למצב הנוכחי?". לכן התשובה היא — מיתוס שהוא סיפור עלילתי אלים רחוק מכל כוונות אליגוריות. ריבוי הפרטים המדויקים בא לקרב את הסיפור לדעת השומע — ולשכנעו באמינותו.

ראינו כי 'עלילת בעל' היא תשובה בצורת סיפור עלילה לבעייה של התהוות העולם. באותה שיטת ה-חקירה של ניתוח בעייה מתוך הנתונים הסיפוריים, בלי ליחס למחברים כל כוונות אליגוריות, ניווכח כי גם היוונים וגם היהודים עמדו בפני אותה הבעייה. אצל היוונים הפתרון מנוסח באופן דומה, ובמידה ידועה בסיפורים מקבילים לאלו של אוגרית. ואשר ליהודים הרי כידוע חשבו אבותינו, שהאמינו באלהי ישראל, כי סיפורי עכו"ם אודות מלחמות בין אלים על השל-טון בעולם שקר הם, אך אין ספק כי גם אותם העסי-קה הבעייה על שלטון אלהים על העולם ועל כך מעיד הסיפור האפי הטהור, והנקי מכל הרהורים עיוניים, כיצד אלהים ברא את העולם. רק דורות מאוחרים יותר יכלו ליחס לסיפור העלילה הפשוט כוונות ברוח הפילוסופיה.

'עלילת בעל' מכניסה אותנו לתוך החיים הנפשיים והבעיות הדתיות של הדורות הקדומים. נוכל על ידיה לחזור להרהורי הלב ולדרך מחשבתם של הקדמונים, ומתוך כך להסיק שהם עמדו על שלב גבוה של הת-פתחות דתית. האמונה הדתית העיקרית מבוססת על ההשקפה, כי בעל, אל-החיים, לאחר שנלחם במות, אל-המוות, ובשר-שליים המחבל — הוא בעל השולט על העולם. אמונה זו צריכה היתה לחזק את לב האו-גריתי ולנטוע בו את הבטחון בהמשך החיים הנתונים בסכנה תמידית מצד כוחות ההרס של הטבע או של האנושות. בשלב פרימיטיבי יותר של דת קיימים כו-חות דימוניים מחבלים שיש לפצותם ולפייסם בקר-בנות וטכסים מאגיים — וכתוצאה מהתפתחות הדת הופכים הכוחות הדימוניים הללו לאלים שנוצחו ע"י האלים המגינים על המין האנושי (או ששינו את אופ-יים), והאלים החיוביים הם ההופכים לנושאי ההערצה

העיקריים. ההתפתחות הזאת של הדת משתקפת איפוא בתוכנם של המיתוסים המעידים על פחד מפני כוחות דימוניים ועל היווצרותה של הדת שביטאה את האימה הזאת ושחררה את האנושות ממנה ע"י האמונה בשל-טונו של אל-החיים, שעליה מכריז האפוס: "כי הי אלאין בעל, כי יש זבול בעל הארץ!"

פירושו זה של המיתוס עומד בניגוד בולט להש-קפותיו של פרייזר, שקשר את כל הסיפורים על "האל המת וקם לתחייה" בפולחן מאגי החוזר שנה שנה והמסמל את התחדשות הצמיחה, ולפיכך קבע פרייזר שבסיפור העלילה האל מת וקם לתחיה מחדש כל שנה. לנוסח הזה של פרייזר אין כל רמז לא בתוך 'עלילת-בעל' ואף לא בתוך המיתוסים הבבליים על תמוז. על עובדה זו עמד כבר גורדון הכותב: "אומרים שתמוז מת וקם לתחיה מדי שנה בשנה: זו הדעה המקובלת על כולם, אך איני מוצא לה כל סמוכין בטכסטים של המיתוסים המסופטאמיים. חגיגה כל-שנתית אינה מו-כיחה ולא כלום; כי החגיגה נוטה מטבעה שתיערך מדי שנה בשנה, ועל סמך החגיגה השנתית של יום-קולומבוס (ה-12 לאוקטובר) עדיין לא טען איש, שהוא חוזר ומגלה את אמריקה מדי שנה בשנה". נוסף על כך מציין גורדון, כי בעל אינו מופיע בתפילות הפור-יות האוגריתיות.

פרייזר מגיע לדעתו ע"י צורות המיתוס של אדו-ניס, הוא תמוז, כפי שהן נשתמרו אצל הסופרים היוו-נים. בסיפוריהם מתחלקת באמת שהותו של אדוניס — לפי פסק דינו של זאוס — בין השאול לבין הארץ. בצורה היוונית הזאת של המיתוס בולטת ביותר ההש-פעה של האגדה היוונית הידועה על דמטר ופרספוני בתה, אשר לפי פסק דינו של זאוס שוהה היא חלק של השנה אצל בעלה בשאול והחלק האחר אצל אמה. בהתאם לידעיותינו הנוכחיות נראה שהסופרים היוו-ניים ובעקבותיהם פרייזר נתנו למיתוס של אדוניס צביון חדש לגמרי שלא היה לו במקורותיו המזרחיים ביחסם לו את המסופר על דמטר ופרספוני.

מיתתו של בעל ע"י מות ותחיתו אחרי כן אינן ביי-טוי סמלי לתמורות בעולם הצומח, כי אם אמצעי סי-פורי לבטא את ההשקפות הדתיות על הכוחות הפו-עלים בעולם. העלילה, לפי שנשמרה בנוסח אוגריתי, נוצרה ע"י תהליך של התמוזות המיתוסים על האל המת וקם לתחיה והמיתוס — אשר נשתמר במיתוס המזרחי כעלילה עצמאית — של המלחמה בים עם בריאת העולם. רק בעלילה שלפנינו אנו מוצאים את שני המוטיבים הללו מאוחדים ומבוטאים בסיפור פשוט

“מות המית את בעל”: מציינים בדרך אפית את סכנת הכליון. ומכאן שנצחוננו הסופי של בעל מוכרח להת- בטא בסיפור על תקומתו לתחיה, ורק לאחריה מתחילה תקופת שלטונו העליון של בעל אשר שם גבול לכו- חות ההרס של מות ושר-שליים.

אחד, שבו כל כוחות ההרס נסתמלו בדמות שני אלים מות ושר-שליים. ולפיכך יש לראות במיתוס זה הת- קדמות דתית גדולה ביחס למיתוסים המרובים הקוד- מים. כדי לבטא את המלחמה של המוות בחיים ואת הסכנה של כליון העולם ע"י כוחות ההרס יש למיתוס, הבנוי מיסודות עלילה בלבד, רק אמצעי אחד והוא:

ליד ספרו של י. י. גולדציהר: 'הרצאות על האסלאם'

מאת ח. ז. הירשברג

יצחק יהודה גולדציהר: הרצאות על האסלאם, בעריכתו המדעית של מאיר פלסנר, בצירוף הערות והקדמת המתרגם (י. י. ריבלין) ואחרית דבר מאת המהדיר. מוסד ביאליק, ירושלים תשי"א, 328 ע'

שהותעו על ידי הכותרת 'מהדורה מעובדת',¹ אולם לאחר עיון נתברר לי, שאין לטעון עליו. וכי מה יוסיף ומה יתן 'מתקן', שאינו בעל שיעור קומתו של גולד- ציהר, זה ענק המחקר; בייחוד כשמדובר באחת מיציי- רותיו המבוגרות, בה קיפל וסיכם בפשטות קלאסית ללא גיבוב ומלל ולהג את פרי מחקריו במשך ארבעים שנה ומעלה?

מאותו פרק זמן לא פעם הפכתי בספר זה — במה- דורתו הראשונה, ותמיד מדי קוראי בו נתחדשו לי דברים הרבה. ומשהגיעה לידי לפני כמה ימים המה- דורה העברית נתיישבתי והדרגתי עליה כמעט בנשיי- מה אחת ובהרגשה: זאת הפעם קראתיה! והיו הדברים שמחים כשעת נתינתם, והיה הלימוד בהם חוויה בשי- בילי, כאילו לא קראתי ולא עיינתי במשך כל השנים בשום ספר או מאמר על אותם נושאים שדן בהם גולד- ציהר ב'הרצאות' וכאילו לא נרחש בינתיים שום חידוש בבית מדרשו של מדע האסלאם.

אכן אמנות גדולה היא לשקף בספר לא גדול תמונה שלימה ומדויקת של דת המונה כיום יותר משלוש

¹ הכוונה למהדורה שערך אותה פראנץ באבינגר, או פרופסור למדעי המזרח באוניברסיטה של ברלין, והיא יצאה בהיידל- ברג, 1925.

שוב נתיישבתי ליד ספרו של י. י. גולדציהר, הפעם במהדורתו העברית, שיצאה זה עתה, לתקופת שלושים שנה מזמן פטירתו של החוקר (13 בנובמבר 1921). ועדיין זכרני היטב כיצד נזדמנתי לקרוא אותו פעם ראשונה בדיוק לפני שלושים שנה; ואני מפרחי התל- מידים שנכנסו זה עתה ללימודים באוניברסיטה וב- בית המדרש לרבנים של וינה, וכבר בשיעור הראשון שמעתי את שמעו וגדולתו של גולדציהר מפי אחד המורים המובהקים באוניברסיטה, ובמיוחד דברים שבחן של 'ההרצאות', שהן כעין ספר-מבוא וכעין גולת כותרת למדעי האסלאם. וכעבור כמה ימים, כש- התכנסנו בבוקר בבית המדרש לשיעור בתלמוד של רבנו ומורנו ר' אריה שווארץ ז"ל, שמענו מפיו דברי הספד קצרים ונוגעים עד הלב על האי גברא רבא שנפ- טר אמש בכודאפשט. כי כן היתה דרכו של הרא"ש לשתף את תלמידיו בכל דבר חשוב, משמח או מעציב, שאירע בשדה המדע היהודי. אז קבעתי לי 'לימוד' בספרו זה של גולדציהר, ומאותו פרק זמן לא מש הוא משולחני, כאחד מספרי היסוד שכל העוסק במדעי האסלאם חייב לדעתו, ומשיצאה המהדורה השנייה, מעובדת בידי אחד המלומדים הגרמנים, ממש נפלתי עליה, כדי לראות מה חידוש נתחדש בה ומה תיקון תיקן אותו מהדיר. נתאכזבתי, כשם שנתאכזבו רבים,